EMILIA KUBICKA* | UNIWERSYTET MIKOŁAJA KOPERNIKA W TORUNIU

Korzystanie ze słowników i świadomość leksykograficzna młodego pokolenia lingwistów (na podstawie badań ankietowych)

Słowa kluczowe: użytkownicy słowników, świadomość leksykograficzna, porównanie grup użytkowników.

https://doi.org/10.31286/JP.001028

W tekście ukazano kilka aspektów dotyczących korzystania ze słowników przez studentów pierwszego roku (studia pierwszego stopnia) lingwistyki praktycznej i copywritingu (LPiC) na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Analizowane dane pochodzą z nieobowiązkowej ankiety wypełnionej online przez 173 respondentów (cztery roczniki LPiC). Większość z nich zamierza zawodowo tworzyć teksty lub już je tworzy (np. jako copywriterzy). Można więc uznać, że ankiety ukazują opinie osób zainteresowanych pracą ze słownikami na temat tychże.

1. Stan badań nad używaniem słowników

Stan badań nad używaniem słowników od lat 80. XX wieku jest omawiany regularnie w artykułach naukowych (np.: Wiegand 1987; Ripfel, Wiegand 1988; Hartmann 1989; Müller-Spitzer 2008; Tarp 2009; Lew 2011, 2015a; Müller-Spitzer i in. 2018); poświęcono mu także monografię (Welker 2006; uzupełniona wersja: Welker 2010). Oprócz licznych artykułów ukazało się kilka monografii opisujących doświadczenia leksykograficzne osób nabywających języki obce (Atkins (red.) 1998; Nesi 2000; Tono 2001; Wingate 2002; Lew 2004; Thumb 2004) czy korzystających ze słowników elektronicznych (Müller-Spitzer (red.) 2014). Największym współczesnym badaniem porównawczym była ankieta dotycząca używania słowników jednojęzycznych przeprowadzona w maju–lipcu 2017 roku w prawie 30 krajach Europy i w Izraelu wśród ponad 9000 respondentów zróżnicowanych ze względu na płeć, wiek, wykształcenie i wykonywany zawód (Kosem i in. 2019).

W Polsce większość badań empirycznych jest prowadzona w kontekście obcojęzycznym (zob. zwłaszcza liczne prace poznańskich badaczy – Anny Dziemianko i Roberta Lwa ze współpracownikami oraz monografię Renaty Nadobnik (2010)). Bada się m.in. świadomość leksykograficzną i zwyczaje określonych grup użytkowników (np.: Piper 2003: 25–66; Szczepaniak 2003; Żmigrodzki i in. 2005; Dziemianko, Lew 2006; Bielińska 2012; Grzeszak 2015; Lisiecka-Czop 2015),

* ekubicka@umk.pl; ORCID: 0000-0002-4026-5420

sposoby korzystania z konkretnych słowników (Malcharek-Mucha 2011) lub ich typów (np.: Dziemianko 2010, 2012; Lew 2015b) oraz opisuje aspekty związane z dydaktyką leksykografii (np. Lew, Galas 2008). W badaniach biorą udział głównie studenci, a więc ich wyniki mają ograniczoną reprezentatywność dla całości populacji (Tarp 2009: 290). Z drugiej jednak strony ta grupa zwykle intensywnie korzysta ze słowników, dlatego opinie jej przedstawicieli na ich temat mogą być wartościowe (Kosem i in. 2019: 9).

Osobny nurt stanowią rekonstrukcje sposobów używania słowników na podstawie źródeł pośrednich – tekstów orzeczeń sądowych (np.: Bielska-Brodziak, Tobor 2014; Czelakowska i in. 2016; Klepacz, Tobor 2018) czy recenzji słownikowych (np.: Bańko 2004; Lisiecka-Czop 2017).

2. Cele badawcze i metody

Głównym celem przeprowadzonego w latach 2020–2023 badania było uchwycenie (stereotypowego) obrazu słownika wśród przedstawicieli młodego pokolenia, co zostało omówione w odrębnym tekście (Kubicka, Bańko, w druku). Tło dla niego stanowiły – opisywane w tym artykule – informacje na temat okoliczności wykorzystania dzieł leksykograficznych przez młodzież podejmującą „studia językowe" (tak LPiC określają jej studenci). Ponieważ poruszane tu zagadnienia dotyczące świadomości leksykograficznej[1] respondentów były drugorzędne wobec głównego celu badania, pytania im zadane (w zależności od rocznika – 3 lub 5) nie wyczerpują możliwych tematów, a proponowany obraz nie jest całościowy – jak choćby w badaniach opisanych przez Piotra Żmigrodzkiego, Ewę Ulitzką i Tomasza Nowaka (2005) czy Magdalenę Lisiecką-Czop (2015). Skoro jednak takie całościowe analizy są podejmowane dość rzadko, warto publikować również omówienia badań fragmentarycznych, gdyż mogą się one przyczynić do ulepszenia przyszłych narzędzi badawczych.

Wśród łącznie 173 ankietowanych studentów LPiC 79% stanowiły kobiety, a 21% mężczyźni. Ich liczebność w poszczególnych latach była następująca: 2020 – 46 osób, 2021 – 31 osób, 2022 – 45 osób i 2023 – 51 osób. Ankietę można było wypełnić na pierwszych (wstępnych) zajęciach kursu słowniki i encyklopedie lub w ciągu kolejnych siedmiu dni. Respondentów zapytano o powody sięgania po słowniki, typy wykorzystywanych dzieł leksykograficznych i znajomość ich twórców. W latach 2022–2023 poproszono ich również o ocenę własnej kompetencji leksykograficznej oraz o informację na temat tego, czy była ona przedmiotem kształcenia w szkole. Początkowo (w latach 2020 i 2021) badani wypowiadali się w pytaniach otwartych, jednak z powodu zbyt dużej ogólnikowości niektórych odpowiedzi formuła od roku 2022 została zmieniona na zamkniętą (wielokrotny wybór), przy czym przy zagadnieniach dotyczących okoliczności i typów wykorzystywanych słowników respondenci mogli dopisać swoje propozycje. Jednym ze skutków tej zmiany jest ograniczona porównywalność wyników uzyskanych w dwóch pierwszych, a potem w dwóch kolejnych latach, co obrazuje wykres 1 ukazujący odpowiedzi dwóch roczników o prawie identycznej liczbie respondentów (46 i 45) – 2020 i 2022.

1 Świadomość leksykograficzną Żmigrodzki i in. (2005: 3) definiują jako „ogólną wiedzę na temat słowników […] i ich użycia". Jej najistotniejsze wyznaczniki omawia Bielińska 2008: 10–11.

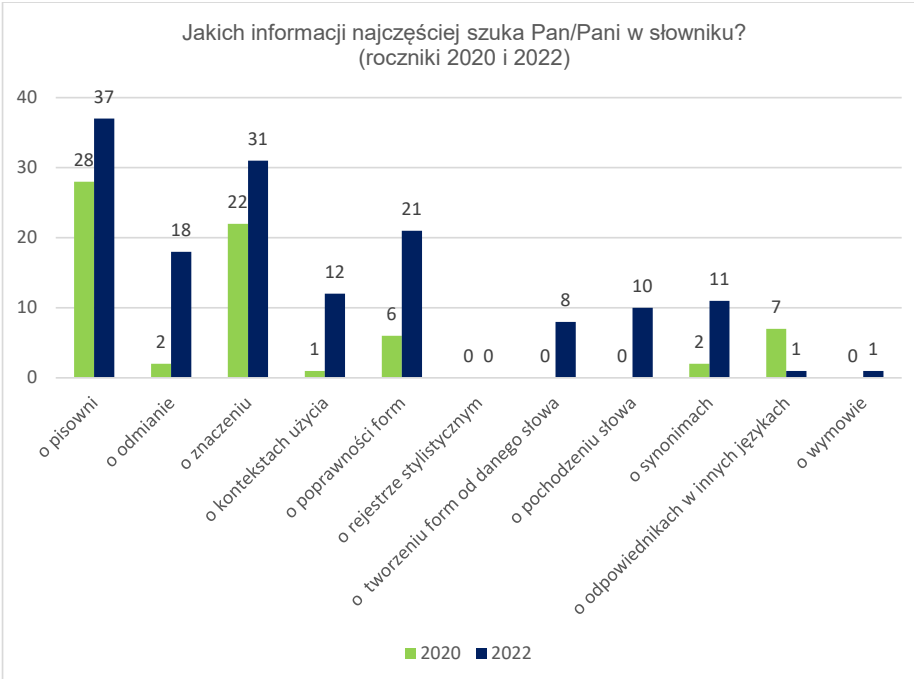

Wykres 1. Typy informacji najczęściej wyszukiwanych w słownikach (roczniki 2020 i 2022)

Tam, gdzie możliwości wyboru były podane – jak w roku 2022 – konkretne okoliczności wykorzystania słowników były wskazywane częściej niż wtedy, kiedy mieli je wpisać sami badani (oprócz jednej – wyszukiwania ekwiwalentów obcojęzycznych). Na tle niesterowanych wypowiedzi studentów z 2020 roku, z których wyłania się obraz 4 najpopularniejszych sytuacji wyszukiwania (przede wszystkim pisownia i znaczenie, znacznie rzadziej ekwiwalenty obcojęzyczne i poprawność), może zaskakiwać liczba deklaracji o poszukiwaniu informacji słowotwórczych czy etymologicznych w 2022 roku. Sytuacja ta zdaje się nieodłącznie związana z wyborem metody badawczej, co do której obiektywności badacze wyrażają wątpliwości, gdyż nie wiadomo,

> Czy respondenci mówią tu, co robią, czy co myślą, że robią, czy co myślą, że powinni robić, czy wreszcie [mamy do czynienia – E.K.] z mieszanką tych trzech postaw? Czy wszyscy definiują kategorie tak samo – i tak samo jak badacz?[2] (Hatherall 1984: 184).

Dane uzyskane od studentów LPiC są tu zestawiane z trzema badaniami polskimi, z których każde obejmowało inną grupę respondentów i miało odmienne cele. Grupę najbardziej

2 Oryg. „Are subjects saying here what they do, or what they think to do, or what they think they ought to do, or indeed a mixture of all three? Do they all define the categories in the same way – and in the same way as the researcher?" (tłum. własne).

porównywalną stanowi 156 adeptów polonistyki[3], których w roku akademickim 2004/2005 na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach badał zespół pod kierunkiem P. Żmigrodzkiego (zob. Żmigrodzki i in. 2005). Analizy obejmowały szerokie spektrum tematyczne, a ich celem było między innymi uchwycenie stopnia świadomości leksykograficznej studentów, ich dotychczasowych doświadczeń związanych z używaniem słowników oraz oczekiwań wobec nich. Przedmiot zainteresowania zespołu stanowiły wyłącznie jednojęzyczne słowniki polszczyzny.

Późniejsze o dekadę badania M. Lisieckiej-Czop z 2015 roku na czterech rocznikach germanistów na Uniwersytecie Szczecińskim (101 osób) dotyczyły wprawdzie znajomości i wykorzystania przez respondentów konkretnych dwujęzycznych słowników elektronicznych, jednak badaczka zakreśliła również cele ogólne, wśród których znalazła się „próba określenia świadomości leksykograficznej, rozumianej jako samoocena własnej wiedzy i kompetencji leksykograficznej studiujących" (Lisiecka-Czop 2015: 47).

W dwóch miejscach odniesiono się też do wyników polskiej części europejskiej ankiety z 2017 roku dotyczącej korzystania ze słowników jednojęzycznych (zbiorcze omówienie wyników ankiety zob. Kosem i in. 2019). Dane polskich respondentów – 649 osób w wieku 10–105 lat – są dostępne w formie wykresów na stronie European Survey on Dictionary Use (ESDU).

3. Wykorzystanie słowników przez młodzież

Prezentowana tu grupa badawcza jest jednorodna – to osoby rozpoczynające studia mające przygotować przyszłych absolwentów do intensywnej pracy (twórczej i odtwórczej) z tekstami. Wyłaniający się z ich odpowiedzi obraz będzie więc raczej ukazywał sposób korzystania z dzieł leksykograficznych w polskich szkołach średnich.

W badaniu intencjonalnie zrezygnowano z odróżniania słowników jednojęzycznych od dwujęzycznych. Jak bowiem pokazały wyniki ankiet katowickiej i europejskiej, respondenci mający się wypowiedzieć na temat słowników jednojęzycznych i tak opowiadali o swoich doświadczeniach ze słownikami dwujęzycznymi. Te drugie zresztą, zwłaszcza w edukacji szkolnej, są używane powszechniej niż jednojęzyczne – gdyż do tych, jak zauważył Tadeusz Piotrowski (2001: 176–177), sięgają raczej ludzie „wykształceni, czynnie posługujący się swoim językiem".

Kolejne nieobecne w badaniu rozróżnienie to podział na słowniki papierowe i elektroniczne. Jakkolwiek forma słownika ma znaczenie dla jego twórców (zob. np. Czelakowska 2012), a także wpływa na percepcję zawartych w nim informacji (zob. np. Dziemianko 2010, 2011, 2012), badani nie byli o nią pytani z dwóch powodów. Pierwszym jest powszechna dostępność internetowych słowników elektronicznych i preferowanie ich przez użytkowników ze względu na szybkość uzyskania informacji (zob. Kosem i in. 2019: 18)[4]. Drugim – częsty brak

3 Zdaje się, że 20 lat temu oczywistym kierunkiem studiów dla osób, które chciały pracować z językiem/w języku rodzimym, była polonistyka.

4 W ankiecie z 2017 roku 64,6% polskich respondentów podało, że preferuje korzystanie ze słowników na komputerze, 11,9% – na smartfonie, a tylko 22,3% – w wersji papierowej. Zadeklarowali oni również, że korzystają głównie ze słowników na komputerze (92,4%), w dalszej kolejności z ich formy książkowej (60,2%), zaś mniej popularne są smartfon (42,7%) i tablet (9,6%). Zob. ESDU – pytania: „Jaki format słowników jednojęzycznych preferujesz?" oraz „Jakie formaty słownikowe wykorzystujesz?".

wyboru formy słownika. Niektóre z nich – z reguły starsze – mają formę wyłącznie papierową, inne zaś – wyłącznie elektroniczną. Coraz więcej słowników pierwotnie drukowanych jest też dostępnych w wersji zdygitalizowanej, co ułatwia doraźne korzystanie z nich w sytuacjach edukacyjnych bez konieczności udawania się do biblioteki.

3.1. Powody korzystania ze słowników

O powody korzystania ze słowników pytano dwojako w zależności od czasu przeprowadzenia ankiety. W latach 2020–2021 respondenci odpowiadali na pytanie otwarte: „W jakich sytuacjach korzystasz ze słownika? Mowa tu o słownikach zarówno papierowych, jak i elektronicznych". W kolejnych dwóch latach pytanie zostało doprecyzowane i otrzymało formę zamkniętą (możliwy wybór słownika i ewentualne dopisanie własnej odpowiedzi): „Jakich informacji najczęściej szuka Pan/Pani w słowniku (elektronicznym lub drukowanym)?". Odpowiedzi do wyboru zostały sformułowane na podstawie propozycji Ulrike Haß-Zumkehr (2001: 333) i objęły różne podsystemy języka (fleksję, składnię, słowotwórstwo, semantykę) oraz zagadnienia zewnątrzjęzykowe (ortografię, stylistykę, etymologię). Na wykresie 2 oznaczono je jaśniejszym kolorem. Pozostałe 3 odpowiedzi (ciemny kolor) zostały dodane przez badanych.

Z deklaracji czterech roczników studentów LPiC zsumowanych na wykresie 2 wynika, że najczęściej poszukują oni informacji o (1) pisowni i (2) znaczeniu, dwa razy rzadziej o (3) poprawności form, a trzy razy rzadziej o (4) odmianie i (5) kontekstach użycia.

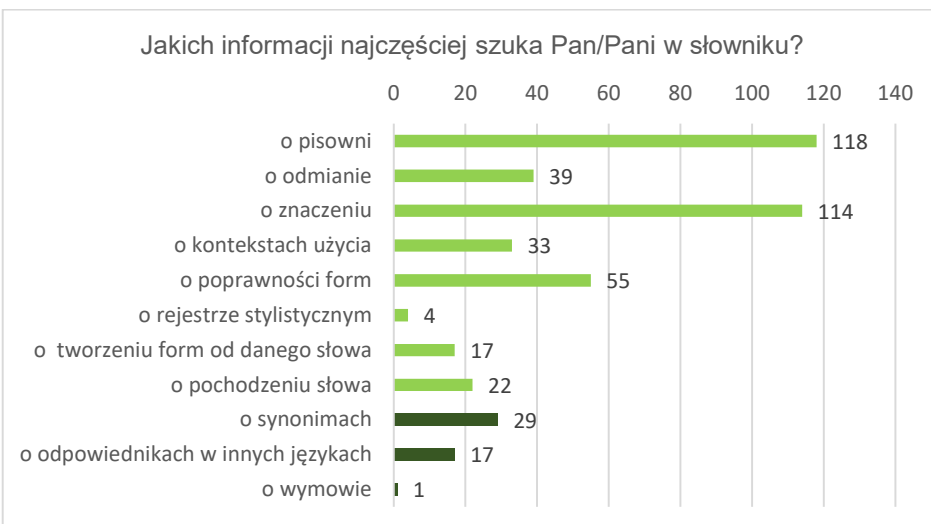

Wykres 2. Typy informacji najczęściej wyszukiwanych w słownikach (2020–2023)

Pisownia i znaczenie to najczęściej wyszukiwane informacje niezależnie od rocznika (zob. tab. 1). W rocznikach 2022 i 2023 wymienione wyżej wskazania zajmują 5 pierwszych pozycji, jedynie ich kolejność ulega zmianie. Tymczasem w rocznikach 2020 i 2021, czyli tam, gdzie

respondenci w sposób niesterowany wypowiadali się na temat okoliczności korzystania ze słowników, na pozycjach 3–5 pojawiają się też odpowiedniki w innych językach i synonimy.

Tabela 1. Typy informacji najczęściej wyszukiwanych w słownikach przez kolejne roczniki LPiC

ROCZNIK / POZYCJA	2020	2021	2022	2023
1.	pisownia	znaczenie	pisownia	znaczenie
2.	znaczenie	pisownia	znaczenie	pisownia
3.	odpowiedniki w innym języku	synonimy	poprawność	poprawność
4.	poprawność	odpowiedniki w innym języku	odmiana	konteksty użycia
5.	odmiana / synonimy	odmiana / poprawność	konteksty użycia	odmiana

Na tle porównywanych tu grup odpowiedzi studentów LPiC kształtują się następująco:

Tabela 2. Typy informacji najczęściej wyszukiwanych w słownikach przez 3 grupy studentów

GRUPA STUDENTÓW / POZYCJA	POLONIŚCI 2004/2005	GERMANIŚCI 2015	COPYWRITERZY 2020–2023
1.	znaczenie	znaczenie	pisownia
2.	pisownia	odpowiedniki w innych językach	znaczenie
3.	odmiana	synonimy	poprawność
4.	frazeologizmy	konteksty użycia / przykłady użycia	odmiana
5.	przykłady użycia	pisownia	konteksty użycia

Źródło: P. Żmigrodzki, E. Ulitzka, T. Nowak, *O świadomości leksykograficznej kandydatów na polonistów (na podstawie badań ankietowych)*, „Poradnik Językowy" 2005, z. 5, s. 7; M. Lisiecka-Czop, *Korzystanie ze słowników elektronicznych jako strategia rozwiązywania problemów językowych – o świadomości leksykograficznej studentów germanistyki*, „Lingwistyka Stosowana" 2015, nr 15, s. 53–54; badania własne.

Przypomnijmy, że ankieta przeprowadzona wśród polonistów dotyczyła słowników jednojęzycznych, a wśród germanistów – elektronicznych dwujęzycznych. We wszystkich trzech grupach wśród najczęściej poszukiwanych informacji pojawiają się znaczenie, pisownia i konteksty lub przykłady użycia. Podczas gdy dla obu grup studiujących po polsku ważna jest odmiana, neofilolodzy jako często wyszukiwaną informację wskazują odpowiedniki w innych językach. Co ciekawe, to właśnie w tej grupie wśród pięciu najpopularniejszych wyszukiwań znalazły się synonimy (przez polonistów wskazane tylko przez jednego respondenta). Warto też zwrócić uwagę na status, jaki informacji frazeologicznej przyznali poloniści – wśród studentów LPiC nikt nie podał, że poszukuje informacji tego typu, a u germanistów zajmuje ona trzecie miejsce od końca (przed odmianą i wymową).

Analiza porównawcza między rocznikami LPiC, jak i między studiującymi różne kierunki, skłania do kilku refleksji szczegółowych opisanych w kolejnych podrozdziałach.

3.1.1. Pisownia

W dobie edytorów tekstu z wbudowaną opcją korekty może dziwić konieczność częstego sprawdzania pisowni w słownikach. Możliwe więc, że odpowiedzi respondentów LPiC dotyczą zarówno języka rodzimego, jak i obcego, w obu bowiem tworzą oni wypowiedzi pisemne na potrzeby systemu edukacji. Świadczyć o tym mogą wypowiedzi swobodne, w których pisownia wymieniana jest obok ekwiwalencji, np.:

> Gdy nie jestem pewna pisowni wyrazu lub jego znaczenia w innym języku (2021).

Z kolei neofilolodzy wskazują poszukiwanie pisowni dopiero na 5. pozycji.

3.1.2. Znaczenie

W zamyśle autorki narzędzia badawczego hasło *znaczenie* miało się odnosić do semantyki jednostki opisu słownikowego niezależnie od języka, w tym do relacji semantycznych, a więc również synonimii (rozumianej szkolnie, tj. obejmującej także wyrażenia bliskoznaczne).

Znaczeniem potocznie nazywa się również *ekwiwalencję międzyj*ęzykową, o czym świadczą na przykład wypowiedzi:

> Ze słownika korzystam wtedy, gdy nie rozumiem znaczenia danego słowa – dotyczy to zarówno słów w języku polskim, jak i w innych językach obcych [sic! – E.K.] (2021).

> Gdy nie rozumiem znaczenia/tłumaczenia danego słowa […] (2021).

Tylko 10% ankietowanych copywriterów uznało za wskazane zróżnicować poszukiwanie znaczenia i informacji o odpowiednikach w innych językach. Również germaniści podali, że najczęściej poszukują znaczenia, a dopiero potem ekwiwalentu, co według szczecińskiej badaczki może świadczyć o tym, że oddzielanie tych dwóch pojęć nawet na neofilologii jest problematyczne (por. Lisiecka-Czop 2015: 54).

W potocznym rozumieniu ze znaczeniem jednostki słownikowej nie jest łączona synonimia, odrębnie wskazana zarówno przez germanistów, jak i 29 copywriterów (17%), spośród których 19 badanych zrobiło to w latach 2022–2023, co oznacza, że musieli oni wpisać tę odpowiedź pod tabelą z propozycjami, gdzie jedną z nich stanowiły „informacje o znaczeniu". Oddzielanie znajomości znaczenia jednostki od znajomości jej bliskoznaczników może wynikać z częściowo odrębnych obszarów działań językowych wymagających poszukiwania tych dwóch rodzajów informacji w słownikach. O ile znaczenie z reguły częściej interesuje użytkowników podczas działań receptywnych, o tyle znajomość synonimów jest wykorzystywana w bardziej zaawansowanych działaniach produktywnych, por. wypowiedzi swobodne:

> Używam słownika, gdy: – nie znam znaczenia jakiegoś słowa i chcę poznać jego definicję […], – potrzebuję innego wyrazu o tym samym znaczeniu, by nie używać go ponownie (2020).

> Gdy nie rozumiem znaczenia/tłumaczenia danego słowa, piszę pracę i chcę uniknąć powtórzeń lub użyć bardziej oficjalnej formy tego słowa (2021).

Korzystanie ze słowników synonimów deklarowali zwłaszcza respondenci w 2021 roku, z których wielu przyznawało się do tworzenia własnych tekstów (literackich).

3.1.3. Poprawność

Niewykluczone, że kategoria ta pokrywa się częściowo z innymi, zwłaszcza odmianą wyrazów i ortografią. Trudno jednak z niej zrezygnować, gdyż wiele sytuacji wyszukiwania dotyczy też wyboru właściwej formy wyrazu z repertuaru możliwych form.

3.1.4. Konteksty użycia

W zamyśle autorki badania kategoria ta miała obsługiwać zarówno kolokacje, jak i rejestry stylistyczne – a więc użycie jednostek w tekstach. W badaniach zespołu katowickiego i M. Lisieckiej-Czop pytano osobno o przykłady użycia (przez szczecińską badaczkę utożsamiane z łączliwością), wydaje się jednak, że trudno oczekiwać od studentów umiejętności ich różnicowania *ad hoc*.

3.1.5. Wnioski

Z analizy danych można wnioskować, że spojrzenie na rzeczywistość tekstową przez pryzmat systemów językowych i pozajęzykowych nie odgrywa dla ankietowanych takiej roli jak ogólny podział na językowe działania aktywne i pasywne. Z pierwszych pięciu wskazań LPiC tylko drugie z nich – znaczenie – można częściowo potraktować jako wyszukiwanie na potrzeby recepcji, pozostałe natomiast są realizowane podczas tworzenia tekstów. Podobne wyniki zarejestrowała M. Lisiecka-Czop (2015: 54), której respondenci podali, że najczęściej z internetowych słowników dwujęzycznych korzystają przede wszystkim podczas tłumaczenia tekstów (w poleceniu nie sprecyzowano, czy chodzi o recepcję czy produkcję), a zaraz potem podczas pisania i przygotowywania się do wypowiedzi ustnej. Rzadziej wskazywano na ich wykorzystanie podczas czynności receptywnych – czytania i wykonywania ćwiczeń gramatycznych.

Również odpowiedzi Polaków dotyczące korzystania ze słowników jednojęzycznych wpisują się w ten ogólny obraz: na pierwszym miejscu wskazują oni wprawdzie wykorzystywanie dzieł leksykograficznych do rozstrzygania sporów (78,6%), na kolejnych jednak znajdują się poszukiwanie nowego słowa (76,4%), pisanie (związane głównie z obowiązkami edukacyjnymi/zawodowymi, 60,9%), poprawianie cudzych tekstów (59,8%) i tworzenie maili, postów czy listów (51%) (zob. ESDU – pytanie: „W których z wymienionych sytuacji korzystasz ze słownika jednojęzycznego?").

3.2. Typy najczęściej wykorzystywanych słowników

Z obrazem poszukiwanych informacji korespondują ukazane na wykresie 3 odpowiedzi badanych dotyczące typów najczęściej używanych słowników (w latach 2020–2021 udzielone w pytaniu otwartym, w dwóch kolejnych – wielokrotnego wyboru z możliwością dodania własnych opcji, oznaczonych na wykresie ciemnym kolorem). Studenci LPiC najczęściej wykorzystują słowniki (1) ortograficzne, (2) synonimów i dwujęzyczne, nieco rzadziej (3) ogólne, a trzy razy rzadziej (4) poprawnej polszczyzny i (5) wyrazów obcych. Najrzadziej korzystają ze słowników podających informacje stylistyczne i ze słowników encyklopedycznych (oprócz obecnego w edukacji szkolnej słownika terminów literackich). Nikt nie podał ani nie wybrał spośród podanych opcji słownika nazw własnych, można więc założyć, że ten typ jest młodzieży nieznany.

Wykres 3. Typy najczęściej wykorzystywanych słowników (2020–2023)

W objętych badaniem rocznikach LPiC cztery pierwsze pozycje zajmują te same typy słowników, zmienia się jedynie ich kolejność (zob. tab. 3).

Tabela 3. Typy słowników wykorzystywanych najczęściej przez kolejne roczniki LPiC

ROCZNIK / POZYCJA	2020	2021	2022	2023
1.	ortograficzny	synonimów	synonimów	dwujęzyczny
2.	dwujęzyczny	ortograficzny	dwujęzyczny	synonimów
3.	języka polskiego	języka polskiego	ortograficzny	ortograficzny
4.	synonimów	dwujęzyczny	języka polskiego	języka polskiego
5.	poprawnej polszczyzny / wyrazów obcych / terminów literackich	poprawnej polszczyzny	poprawnej polszczyzny	wyrazów obcych

W porównaniu z polonistami z początku wieku zaszła tylko jedna zmiana – słownik wyrazów obcych przesunął się z pierwszej na ostatnią pozycję (zob. tab. 4). Można więc założyć, że leksykograficzne potrzeby humanistów zamierzających tworzyć teksty (już je tworzących) są w miarę stabilne.

Tabela 4. Typy słowników wykorzystywanych najczęściej przez 2 grupy studentów

GRUPA STUDENTÓW / POZYCJA	POLONIŚCI 2004/2005	COPYWRITERZY 2020–2023
1.	wyrazów obcych	ortograficzny
2.	ortograficzny	synonimów / dwujęzyczny
3.	języka polskiego	języka polskiego
4.	synonimów	poprawnej polszczyzny
5.	poprawnej polszczyzny	wyrazów obcych

Źródło: P. Żmigrodzki, E. Ulitzka, T. Nowak, *O świadomości leksykograficznej kandydatów na polonistów (na podstawie badań ankietowych)*, „Poradnik Językowy" 2005, z. 5, s. 6; badania własne.

Stała popularność słownika synonimów może też świadczyć o tym, że obecność blisko- i równoznaczników w słownikach ogólnych (w tych opartych na koncepcji Witolda Doroszewskiego są one czasem podawane w miejscu definicji; w dziełach korzystających z nowszych koncepcji stanowią odrębny element hasła) nie wystarcza ich użytkownikom. Być może ich (dość)

zdyscyplinowany opis narzucający ograniczenie liczby wyrażeń wchodzących w relacje semantyczne z wyrażeniem hasłowym wydaje się im zbyt ubogi w porównaniu z bogactwem wyrażeń oferowanych w słownikach synonimów.

3.3. Znajomość twórców słowników

Pytanie o znajomość twórców słowników zawierało dodatkową informację: „Proszę nie sprawdzać teraz tych nazwisk – większość użytkowników słowników nie zna takich danych", która miała zapobiec kontrolowaniu nazwisk podczas wypełniania ankiety w domu. Tylko 3% respondentów w jakiś sposób zidentyfikowało wykorzystywane przez siebie słowniki (zob. wykres 4), przy czym w roku 2020 było to 2%, w 2021 – 3%, w 2022 – 8%, a w 2023 – nikt.

Wykres 4. Znajomość twórców słowników (2020–2023)

Wśród danych identyfikacyjnych pojawiły się następujące nazwiska (jednokrotnie): Mirosław Bańko, Bruckner (ze znakiem zapytania), Konrad Duden, Gordon (z dopiskiem: „słownik polsko-angielski"), Kumaniecki, Korpanty, Lewis, Short, Plezia (z dopiskiem: „z łacińskich znam ich przynajmniej kilku"), Samuel Linde, oraz nazwy wydawnictw: PWN (dwukrotnie) i Greg. Nazwiska twórców słowników znały zwłaszcza osoby studiujące również kierunki filologiczne (np. filologię klasyczną). Zdarzało się jednak, że były one mylone z nazwą serii wydawniczej, jak nazwisko Konrada Dudena (1829–1911), które sygnuje serię słowników niemieckojęzycznych. Trudno bowiem przypuszczać, żeby respondenci korzystali z oryginalnego słownika K. Dudena czy S.B. Lindego. Wśród współczesnych polskich leksykografów jednokrotnie wymieniono tylko M. Bańkę.

Wpisuje się to w trendy zaobserwowane w grupach porównawczych, w których słowniki były identyfikowane przez markę i stronę internetową (Żmigrodzki i in. 2005: 5; Lisiecka-Czop 2015: 49–50), czasem tylko przez kolor okładki (Bielińska 2008: 7), a tytuły i nazwiska autorów/redaktorów często były zniekształcane (Żmigrodzki i in. 2005: 5). Wynika to po części z uproszczonego spojrzenia użytkowników na słowniki jako na dzieła ponadczasowe

i ponadautorskie (zob. np.: Żmigrodzki i in. 2005: 17; Czelakowska i in. 2016: 58–59; Kubicka, Bańko, w druku).

3.4. Kompetencja leksykograficzna użytkowników słowników

3.4.1. Słaba znajomość poszczególnych typów słowników i ich autorów wynika zapewne również z nieporuszania tego tematu na wcześniejszych etapach edukacji. Ponad połowa pytanych w latach 2022–2023[5] studentów twierdzi, że nie miała nigdy zajęć poświęconych korzystaniu ze słowników, 35% miało takie zajęcia raz, a 12% – kilka razy (zob. wykres 5).

Wykres 5. Zajęcia słownikowe w szkole (2022–2023)

Niewykluczone, że takie lekcje mogły polegać po prostu na korzystaniu ze słownika/słowników, a nie na poznawaniu ich oferty i sposobów pracy z nimi (zob. Żmigrodzki i in. 2005: 8, 17). Podobne wyniki uzyskał 20 lat wcześniej zespół katowicki (zob. Żmigrodzki i in. 2005: 7–8). Ten stan rzeczy następująco diagnozuje Monika Bielińska (2008: 8):

> Zaniedbywanie dydaktyki słownikowej zarówno przez uczących, jak i nauczanych wynika w dużej mierze z powszechnego przekonania, że używanie słownika jest czynnością, którą każdy, kto zna alfabet, potrafi wykonać właściwie. Konsultacja słownikowa uważana jest za udaną, jeśli tylko użytkownik znajdzie dany wyraz i np. sprawdzi jego pisownię lub znaczenie. Odpowiedzialnością za konsultacje nieudane (użytkownik nie znalazł potrzebnej mu informacji bądź nie zrozumiał jej właściwie) obarczany jest przez przeciętnego użytkownika najczęściej słownik. […] Inną bardzo ważną przyczyną, dla której użytkownicy nieudolnie, zbyt rzadko, błędnie itd. korzystają ze słowników, ale nie dostrzegają tego stanu rzeczy, jest brak świadomości ograniczeń własnej kompetencji językowej.

5 Pytanie to i następne nie były częścią ankiety w latach 2020 i 2021.

Zajęcia ze słowników i encyklopedii, jak relacjonują ich uczestnicy, ukazały im bogactwo świata słowników[6], por. np.:

> Zaciekawiło mnie […] to, jak wiele rodzajów słowników istnieje, oraz to, jak je dzielimy i z jakich względów. O wielu typach słowników nie miałam pojęcia, a dzięki zajęciom mogłam poszerzyć swoją wiedzę na ten temat.

Nie bez znaczenia dla postrzegania konieczności zdobycia wiedzy o słownikach jest też ich obraz jako publikacji może i w pewnym sensie prestiżowych, ale raczej mało atrakcyjnych. Zwykle bowiem uczestnicy zajęć leksykograficznych nie spodziewają się, że zetkną się na nich z atrakcyjnymi dla nich treściami, por.:

> Zdziwieniem oraz pozytywnym zaskoczeniem było to, że zajęcia „słowniki i encyklopedie" okazały się ciekawe i interesujące. Sam tytuł tych zajęć dał mi wrażenie, że będę musiała jakoś je przeżyć i ruszyć dalej, ale na szczęście myliłam się.

3.4.2. Jak pisze M. Lisiecka-Czop (2015: 58), badani przez nią studenci, którzy nie przeszli akademickiej edukacji leksykograficznej oferowanej na ich kierunku, z reguły są przekonani, że potrafią efektywnie korzystać ze słowników, a pogląd ten rewiduje dopiero odbycie zajęć z leksykografii. Również M. Bielińska (2020: 71) zauważyła, że „niskim kompetencjom użytkowników często towarzyszy wysoka samoocena odnośnie do biegłości w korzystaniu ze słowników". Wśród studentów LPiC w latach 2022 i 2023 tylko 23% badanych twierdzi, że radzi sobie z tymi słownikami, które są im potrzebne, połowa deklaruje, że jej umiejętności w zakresie korzystania z nich są podstawowe, 27% zaś przyznaje, że robi to intuicyjnie (zob. wykres 6).

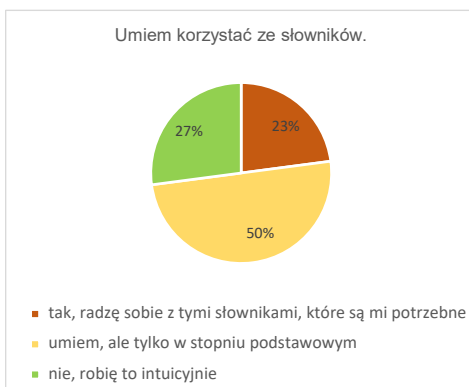

Wykres 6. Ocena własnej kompetencji leksykograficznej (2022–2023)

6 Cytowane tu i dalej wypowiedzi pochodzą z nieobowiązkowych prac zaliczeniowych rocznika 2023, które polegały na sformułowaniu krótkich wypowiedzi na tematy: „Co w cyklu zajęć było najprzydatniejsze dla mojej przyszłej pracy i dlaczego?" oraz „Co w cyklu zajęć było najciekawsze i dlaczego?". Przytoczone fragmenty zostały poddane korekcie gramatycznej i interpunkcyjnej.

W roczniku 2023, w którym łącznie 51% badanych zadeklarowało, że miało w szkole zajęcia poświęcone korzystaniu ze słowników, aż 78% respondentów odpowiedziało, że umie korzystać ze słowników (choćby tylko w stopniu podstawowym). Wyższy odsetek osób niepewnych swoich umiejętności leksykograficznych (33%) był w roczniku 2022, w którym 58% respondentów stwierdziło, że nie uczestniczyło w lekcji poświęconej słownikom ani razu.

W badaniu M. Lisieckiej-Czop (2015: 55) spośród studentów uczęszczających na zajęcia z leksykografii (61% wszystkich respondentów) 82% wskazało, że były one pomocne. O podobnych opiniach studentów LPiC może świadczyć wypowiedź osoby z rocznika 2023:

> W cyklu zajęć ze słowników i encyklopedii najprzydatniejszą umiejętnością, którą nabyłem, było posługiwanie się i nawigowanie po słownikach internetowych. Wiedza wyciągnięta z zajęć na pewno okaże się przydatna, ponieważ kilkakrotnie przed rozpoczęciem studiów miałem frustrujące problemy z wyszukiwaniem niektórych haseł (głównie w języku angielskim), ponadto nawigacja po słownikach internetowych prawdopodobnie okaże się niezbędną umiejętnością, jeśli w przyszłości będę pracować przy redagowaniu lub pisaniu własnych tekstów. […] jest to jedna z tych umiejętności, które pasywnie ułatwiają życie i pozwalają oszczędzać czas, ponieważ każdy od czasu do czasu musi zajrzeć do słownika, a w takich momentach zdecydowanie jest lepiej wiedzieć, jak to się robi.

4. Podsumowanie

Analiza porównawcza pokazała, że potrzeby osób chcących tworzyć teksty / już je tworzących w ciągu ostatnich 20 lat były raczej stałe – szukają one najczęściej informacji o pisowni i znaczeniu. Ze względu na podejmowane przez nie działania językowe słowniki, z których najczęściej korzystają, należą do aktywnych. Coraz mniejszą rolę zdaje się odgrywać słownik wyrazów obcych, co ma zapewne związek z większym dostępem do innych źródeł wiedzy na temat obcych leksemów. Dużą rolę odgrywają za to słowniki dwujęzyczne, dlatego współcześnie, w dobie wielojęzyczności codziennej komunikacji (lub przynajmniej recepcji tekstów), ich oddzielanie od słowników jednojęzycznych z punktu widzenia badanych wydaje się sztuczne, a dla uzyskania pełnego obrazu przeciętnego użytkownika słownika słabo uzasadnione.

Jeśli chodzi o szkolną edukację leksykograficzną, jest ona niewystarczająca. Wynika to z wielu różnorodnych czynników, między innymi z powszechnego – wśród uczniów, ale i niektórych nauczycieli – przekonania, że korzystanie ze słowników jest rzeczą łatwą, więc jako taka może zostać pominięta w i tak przepełnionym programie do zrealizowania. Warto zatem w tym miejscu przywołać zestawienie minimalnych informacji leksykograficznych (w kształceniu akademickim) zaproponowane przez P. Żmigrodzkiego (2020: 258):

1. Jakie są typy słowników i do czego służą.
2. Które konkretnie słowniki można dziś uznać za aktualne źródło informacji (pod względem materiałowym, adekwatności opisu itd.), jakie są możliwości dostępu do nich.
3. Jakie informacje można znaleźć w poszczególnych typach słowników, a jakich nie można.

4. Jakie są inne, oprócz słowników, źródła informacji o współczesnym i dawnym słownictwie, w jaki sposób z nich korzystać.
5. Jakie obowiązują konwencje opisu leksykograficznego i dlaczego trzeba je znać, aby prawidłowo odczytać informację zapisaną w haśle słownikowym.

Same ankiety oraz analizowanie i porównywanie danych okazały się dla uczestników zajęć ze słowników i encyklopedii interesujące pod kilkoma względami – mogli oni przyjrzeć się sobie na tle innych, a także zobaczyć, jak pod wpływem zdobytej wiedzy zmieniły się ich poglądy, por.:

> Do najciekawszych zajęć zdecydowanie należały te końcowe, podczas których pracowaliśmy z wynikami ankiet naszych i naszych poprzedników, zestawiając je ze sobą nawzajem i z innymi badaniami nad użytkownikami słowników. Ciekawe były statystyczne informacje dotyczące nas samych oraz bardzo konkretnych zagadnień omawianych wcześniej w ramach tematów stereotypu słownika i społecznej roli słownika.

> Inną rzeczą, która okazała się dla mnie bardzo interesująca, była ankieta przeprowadzona na początku zajęć dotycząca świadomości o słownikach. Według mnie jest to fajny sposób na przedstawienie tego, jak zmieniły nam się poglądy po zdobytej szerszej wiedzy na temat tych kolorowych książek, które stoją na półkach w prawie każdym domu.

Przemyślenia wymagałaby jednak forma ankiet. Pytania zamknięte z opcją do wyboru gwarantują wprawdzie pozyskanie jednolitych danych, które można szybko zanalizować, lecz, jak pokazują odpowiedzi z roczników 2020 i 2021, konieczność samodzielnego wpisania danych znacznie redukuje liczbę wymienianych przez badanych słowników oraz sytuacji ich wykorzystywania. Trudno jednoznacznie stwierdzić, które z tych wyników są bliższe stanowi faktycznemu.

Bibliografia

Atkins B.T.S. (red.) 1998: *Using dictionaries. Studies of dictionary use by language learners and translators*, Max Niemeyer, Tübingen.

Bańko M. 2004: *Popularne słowniki w popularnej prasie. Przyczynek do społecznego obrazu słownika*, „Prace Filologiczne" XLIX, s. 7–21.

Bielińska M. 2008: *O kulturze słownikowej*, „Poradnik Językowy", z. 1, s. 3–15.

Bielińska M. 2012: *Einsprachige (lerner-)Wörterbücher des Deutschen im Germanistikstudium. Ergebnisse einer Umfrage*, „Linguistica Silesiana", nr 33, s. 53–62.

Bielińska M. 2020: *Dydaktyka słownikowa*, [w:] M. Bielińska (red.), *Leksykografia. Słownik specjalistyczny*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas", Kraków, s. 70–72.

Bielska-Brodziak A., Tobor Z. 2014: *O sposobach używania słowników*, „Biuletyn Okręgowej Izby Radców Prawnych w Katowicach", nr 4, s. 21–28.

Czelakowska A. 2012: Wielki słownik języka polskiego PAN *jako słownik elektroniczny*, „Język Polski" XCII, z. 5, s. 336–347.

Czelakowska A., Kubicka E., Klubińska M. 2016: *Słowniki przed sądem. Wykorzystanie dzieł leksykograficznych w orzeczeniach sądowych*, „Ling Varia", nr 21, s. 45–64.

Dziemianko A. 2010: *Paper or electronic? The role of dictionary form in language reception, production and the retention of meaning and collocations*, „International Journal of Lexicography", vol. 23, no. 3, s. 257–273.

Dziemianko A. 2011: *Does dictionary form really matter?*, [w:] K. Akasu, S. Uchida (red.), *Asialex2011 Proceedings. Lexicography: theoretical and practical perspectives*, Asian Association for Lexicography, Kyoto, s. 92–101.

Dziemianko A. 2012: *On the use(fulness) of paper and electronic dictionaries*, [w:] S. Granger, M. Paquot (red.), *Electronic lexicography*, Oxford University Press, Oxford, s. 319–341.

Dziemianko A., Lew R. 2006: *Research into dictionary use by Polish learners of English. Some methodological considerations*, [w:] K. Dziubalska-Kołaczyk (red.), *IFAtuation. A life in IFA. Festschrift for Professor Jacek Fisiak on the occasion of his 70th birthday*, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 211–233.

ESDU: *European Survey on Dictionary Use: Data Explorer* (online: https://owid.shinyapps.io/ESDexplorer/, dostęp: 6–10 września 2024).

Grzeszak A. 2015: *Jak korzystają ze słowników studenci małych filologii?*, „Linguodidactica" XIX, s. 63–77.

Hartmann R.R.K. 1989: *Sociology of the dictionary user. Hypotheses and empirical studies*, [w:] F.J. Hausmann, O. Reichmann, H.E. Wiegand, L. Zgusta (red.), *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie, „Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft"* 5.1, de Gruyter, Berlin–New York, s. 102–111.

Haβ-Zumkehr U. 2001: *Deutsche Wörterbücher – Brennpunkt von Sprach- und Kulturgeschichte*, de Gruyter, Berlin–New York.

Hatherall G. 1984: *Studying dictionary use. Some findings and proposals*, [w:] R.R.K. Hartmann (red.), *LEX*eter '83 Proceedings: Papers from International Conference on Lexicography at Exeter*, 9–12 Sept. 1983*, Niemeyer, Tübingen, s. 183–189.

Klepacz L., Tobor Z. 2018: *Kłopoty ze słownikami*, „radca.pl. Kwartalnik Okręgowej Izby Radców Prawnych w Katowicach", t. 18, nr 2, s. 41–52.

Kosem I., Lew R., Müller-Spitzer C., Ribeiro Silveira M., Wolfer S. i in. 2019: *The image of the monolingual dictionary across Europe. Results of the European survey of dictionary use and culture*, „International Journal of Lexicography", vol. 32, no. 1, s. 92–114.

Kubicka E., Bańko M. (w druku): *Obraz słownika w oczach młodych użytkowników (na podstawie badań ankietowych)*, „Język Polski".

Lew R. 2004: *Which dictionary for whom? Receptive use of bilingual, monolingual and semi-bilingual dictionaries by Polish learners of English*, Motivex, Poznań.

Lew R. 2011: *Studies in dictionary use. Recent developments*, „International Journal of Lexicography", no. 24, s. 1–4.

Lew R. 2015a: *Opportunities and limitations of user studies*, „OPAL – Online publizierte Arbeiten zur Linguistik", Nr. 2, s. 6–16.

Lew R. 2015b: *Research into the use of online dictionaries*, „International Journal of Lexicography", vol. 28, no. 2, s. 232–253.

Lew R., Galas K. 2008: *Can dictionary skills be taught? The effectiveness of lexicographic training for primary-school-level Polish learners of English*, [w:] *Proceedings of the XIII EURALEX International Congress*, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, s. 1273–1285.

Lisiecka-Czop M. 2015: *Korzystanie ze słowników elektronicznych jako strategia rozwiązywania problemów językowych – o świadomości leksykograficznej studentów germanistyki*, „Lingwistyka Stosowana", nr 15, s. 47–59.

Lisiecka-Czop M. 2017: *„Super słownik, polecam!!!" Słowniki dwujęzyczne i ich użytkownicy w świetle recenzji konsumenckich na portalach internetowych*, „Lingwistyka Stosowana", nr 21, s. 55–70.

Malcharek-Mucha E. 2011: Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN *w oczach użytkowników*, „Język Polski" XCI, z. 2–3, s. 168–178.

Müller-Spitzer C. 2008: *Research on dictionary use and the development of user-adpated views*, [w:] A. Storrer, A. Geyken, A. Siebert, K.-M. Würzner (red.), *Text resources and lexical knowledge. Selected papers from the 9th Conference on Natural Language Processing KONVENS 2008*, de Gruyter, Berlin–New York, s. 223–238.

Müller-Spitzer C. (red.) 2014: *Using online dictionaries*, de Gruyter, Berlin–Boston.

Müller-Spitzer C., Koplenig A., Wolfer S. 2018: *Dictionary usage research in the internet era*, [w:] P.A. Fuertes-Olivera (red.), *The Routledge handbook of lexicography*, Routledge, London, s. 715–734.

Nadobnik R. 2010: *Znaczenie słowników bilingwalnych w dydaktyce języka niemieckiego w Polsce*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Gorzowie Wielkopolskim, Gorzów Wielkopolski.

Nesi H. 2000: *The use and abuse of EFL dictionaries*, Max Niemeyer, Tübingen.

Piotrowski T. 2001: *Zrozumieć leksykografię*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Piper D. 2003: *Współczesna polska ortografia w szkole na przykładzie gimnazjum*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn.

Ripfel M., Wiegand H.E. 1988: *Wörterbuchbenutzungsforschung. Ein kritischer Bericht*, [w:] H.E. Wiegand (red.), *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie*, t. VI.2, Georg Olms, Hildesheim–Zürich–New York, s. 491–520.

Szczepaniak R. 2003: *What users do with dictionaries in situations of comprehension deficit. An empirical study*, „Studia Anglistica Posnaniensa", nr 39, s. 191–232.

Tarp S. 2009: *Reflections on lexicographical user research*, „Lexikos", vol. 19, s. 275–296.

Thumb J. 2004: *Dictionary look-up strategies and the bilingualised learner's dictionary*, Max Niemeyer, Tübingen.

Tono Y. 2001: *Research on dictionary use in the context of foreign language learning. Focus on reading comprehension*, Max Niemeyer, Tübingen.

Welker H.A. 2006: *O uso de dicionários: Panorama geral das pesquisas empíricas*, Thesaurus, Brasília.

Welker H.A. 2010: *Dictionary use. A general survey of empirical studies*, Author's edition, Brasília (online: https://pdfcoffee.com/qdownload/dictionary-use-research-pdf-free.html, dostęp: 8 stycznia 2024).

Wiegand H.E. 1987: *Zur handlungstheoretischen Grundlegung der Wörterbenutzungs-forschung*, „Lexicographica. International Annual for Lexicography", no. 3, s. 178–227.

Wingate U. 2002: *The effectiveness of different learners dictionaries. An investigation into the use of dictionaries for reading comprehension by intermediate learners of German*, Max Niemeyer, Tübingen.

Żmigrodzki P. 2020: *Narracje metaleksykograficzne a dydaktyka leksykografii u progu trzeciego dziesięciolecia XXI wieku*, [w:] A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborska, K. Skibski (red.), *Kultura komunikacji językowej 6. Kultura komunikacji w dydaktyce*, Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań, s. 247–262.

Żmigrodzki P., Ulitzka E., Nowak T. 2005: *O świadomości leksykograficznej kandydatów na polonistów (na podstawie badań ankietowych)*, „Poradnik Językowy", z. 5, s. 3–21.

Summary

The dictionary in the eyes of young users. Dictionary use and lexicographical competencies (based on a questionnaire)

Keywords: dictionary users, lexicographical knowledge, comparison of user's groups.

This paper analyses the results of a survey completed 2020–2023 by students of practical linguistics and copywriting on the use of dictionaries and their lexicographical awareness. Respondents most often seek information on spelling and meaning and less often on the correctness of forms, variety and contexts of use. They use primarily orthographic, synonyms, and bilingual dictionaries, less frequently general, orthoepic, and dictionaries of foreign words. Only 3% of the respondents know the authors of their dictionaries, however they are often misidentified. More than half of the students interviewed did not have classes at school devoted to using dictionaries. This correlates with the students' assessment of their lexicographical competence, with half reporting that their skills in using dictionaries are basic, while 27% use them intuitively. The results were compared with other studies: Żmigrodzki et al. 2005; Lisiecka-Czop 2015; European Survey on Dictionary Use (Kosem et al. 2019).